

КОНСТРУЮВАННЯ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ У ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ А.ЩЮТЦА

У статті аналізується процес побудови конструктів у феноменологічній соціології Альфреда Шютца, розкриваються такі механізми конструювання понять, як ідеалізація, типізація та абстрагування.

Keywords: *constructing, construct, constructivism, idealisation, typification, abstraction.*

Ключові слова: *конструювання, конструкт, конструктивізм, ідеалізація, типізація, абстрагування.*

Ключевые слова: *конструирование, конструкт, конструктивизм, идеализация, типизация, абстрагирование.*

З розвитком соціологічної науки дедалі гостріше постають питання, пов'язані з її саморефлексією. Це специфічна ознака даної науки, атрибут її як особливого типу свідомості [1, с. 3]. Саморефлексія можлива через розгляд та аналіз основ науки, які існують у формі понять або їх системи.

Поняття соціології не є незмінними. Адже вони, по-перше, знаходяться під впливом соціальної реальності, яка постійно змінюється, по-друге, у зв'язку з модифікацією самої науки, яка відображає цю реальність [2, с. 5]. Тож питання способу творення понять є дуже актуальним. Нові поняття повинні відповідати новій соціальній реальності, прояснювати соціальні феномени.

Жодне соціологічне поняття не є прямим відображенням соціальної дійсності, воно завжди пов'язане з загальною теоретичною орієнтацією дослідника, з сукупністю припущень про природу соціальної дії та соціальної

реальності, яких він неминуче дотримується у своїй діяльності. Зміст соціологічного поняття залежить від науководслідницької програми (теоретичного напрямку), в рамках якої працює соціолог [3, с. 61]. Прийняття будь-якої програми накладає обмеження на використання тих або інших формулювань, термінів, а також визначає специфіку змісту використовуваних понять [3, с. 62].

У соціології існує така проблема, як те, що одні й ті самі факти, які розглядаються в одному й тому ж концептуальному аспекті, описуються різними термінами, концептуальний зв'язок між якими залишається непроясненим, і отримані теоретичні судження не можуть бути зіставлені й перевірені. Або ж поняття просто “перейменовуються” [4, с. 40]. Тобто мова соціології наповнюється штучними конструктами, які не до кінця прояснені науковцями, а тим більше соціальними акторами. У зв'язку з цим у соціології існує мовний конфлікт.

Один з представників конструктивізму – П.Бурдье вважає, що повсякденний словник наповнений політичною міфологією [5, с. 125], повсякденні поняття спонукають інтерпретатора до “наївного” прочитання, тому існує необхідність використання в соціології штучної мови [5, с. 127]. Але штучні конструкти, які, по суті, є лише маркерами, заміщують буденні конструкти, що призводить до розриву соціологічних понять з життєвим світом соціальних акторів. Через це такі поняття втрачають свою конституюючу силу.

Щютцівська версія конструювання понять істотно відрізняється від побудови понять в інших соціологічних підходах тим, що він, на відміну від інших теоретиків, пропонує вводити в соціальну науку не штучні, а узвичаєні конструкти, виражені повсякденною мовою, побудовані за всіма правилами логіки та здорового глузду, у зв'язку з цим вони є зрозумілими для всіх – і соціологів, і соціальних акторів. Метою статті є розкриття процесу конструювання базових понять у феноменологічній соціології А.Щютца.

Феноменологічну соціологію можна віднести до конструктивізму — різномірної групи теорій, створених у психології, соціології, філософії, які підкреслюють ідею конструктивної природи пізнання, мовну і культурно-історичну зумовленість свідомості, опосередкованість пізнання і розуміння світу індивідуальними конструктами, які формуються в онтогенезі, ідею конструктивного альтернативізму (множинності способів концептуалізації подій) і плюралізму істини.

Центральна ідея цього напрямку — уявлення про пізнання не як про відображення і репрезентацію, а як про активне позначення предметів і подій, що пізнаються, у свідомості суб'єкта, побудову певного конструкту [6, с. 36]. Конструкт — поняття, що вводиться гіпотетично (теоретично) або створюється на основі спостережуваних подій або об'єктів (емпірично) за правилами логіки з жорстко встановленими межами і точно виражене в певній мові, не передбачає обов'язкового встановлення його онтологічного статусу, тобто не потребує вказівки на конкретний денотат [7, с. 327].

Проблема соціуму як соціальної структури у Щютца перетворюється на проблему соціального як конструкту свідомості, проблему соціального знання, що динамічно розвивається. Це знання організоване в деякі структури, які впорядковують реальність і перетворюють її в дійсність, якій можна довіряти. Ці структури існують і видозмінюються на різних рівнях, поділяються на повсякденні й наукові. Структури першого типу моделюють феномени такими, якими вони є у самоданності життєвого світу. З них складається сфера “здорового глузду”. Повсякденне знання несе в собі риси колективного досвіду. Таким чином, здоровий глузд часто сприймається як знання, яке не має суб'єкта, раз і назавжди дане. Типізації на рівні здорового глузду є основою здібності ідентифікації і впізнавання навколишнього світу.

Структури другого рівня — це наукове знання. Тут має місце багатогранний процес узагальнення і виведення

абстрактних тверджень, діє логіка наукової раціональності і верифікації отриманих даних. Важливим є питання про співвідношення цього рівня з повсякденним. Щютц вважає, що лише повсякденне знання, отримане у звичному спілкуванні й задіяне безперервним процесом інтерпретації, може слугувати основою наукового знання. Соціологічне знання, за цією схемою, вибудовується так: феноменологічна філософія як методологічна база та “розуміюча соціологія” як наука про інтерсуб’єктивність – виключно прикладні й якомога більш локальні дослідження життєвого світу. Позиція вченого повинна, таким чином, бути включеною в життєвий світ, а не ізольованою від реальності [8, с. 162–163]. Хоча водночас вчений повинен використовувати метод “феноменологічної редукції”, який полягає в тому, щоб поставити під сумнів існування світу, “взяти його в дужки”, і спостерігати за інтенціональними об’єктами – ноємами, відділяючи їх суттєві характеристики від несуттєвих.

Згідно з епістемологією феноменології в науковій діяльності переважає абстрактно-теоретична діяльність. Замість пошуку об’єктів поза межами свідомості, вчені конструюють об’єкт дослідження у свідомості. Теоретичний об’єкт – уявний ідеальний конструкт (предмет), який утворює безпосередню предметну основу теорії [9, с. 245].

Теоретичні об’єкти створюються за допомогою раціонального моделювання емпіричних об’єктів шляхом застосування до останніх операцій абстрагування та ідеалізації [9]. Абстракція дійсності відбувається через конструювання моделі, яка утверджується таким чином, що всі явища, для яких вона була побудована, можуть бути усвідомлено впорядковані в ній [10, с. 103]. Необхідною і заключною операцією побудови конструкту є ідеалізація, за допомогою якої не тільки відволікаються від певних властивостей, а й приписують нові властивості та відносини, які принципово не фіксуються в чуттєвому досвіді. Отже, ідеальний тип є конструкцією, яка об’єднує множину тут більше, там менше присутніх або взагалі відсутніх

окремих явищ і зводить їх у єдиний образ [9]. Введення в науку ідеальних об'єктів зумовлено необхідністю побудови логічних моделей дійсності [9, с. 245].

Важливе місце в процесі конструювання понять належить типізації. Адже типізація є створенням смислового взаємозв'язку. Типізації впорядковують нову реальність і перетворюють її на реальність, якій можна “довіряти”. Тип редукує всю повноту значень, яку можуть мати речі, до значення, яке наповнює смыслом актуальну дію індивіда [10, с. 111]. Абстрагування, ідеалізація та типізація є механізмами побудови теоретичного конструкту.

Феноменологічна соціологія, як і будь-яка соціологічна теорія, має справу з ідеалізованим предметом. Предметом феноменологічної соціології А.Шютца є дії соціальних акторів у межах суб'єктивної спільної смислової реальності інтерсуб'єктивного світу.

Отже, А.Шютц користується поняттям “соціальний актор”, ідеалізуючи індивіда через процес абстрагування та зосередження лише на його діяльності в інтерсуб'єктивному світі. Своєю чергою, він ідеалізує соціальну реальність через конструювання поняття “інтерсуб'єктивність”. З приводу інтерсуб'єктивності Альфред Шютц пише: “Я завжди знаходжу себе в історично даному світі, і цей світ, як природний, так і соціокультурний, – існував до мого народження і буде існувати після моєї смерті. Значить, цей світ не тільки моє середовище, а й середовище, в якому живуть інші люди, більше того, ці інші є елементами моєї ситуації, а я – елементом їхньої ситуації. Впливаючи на інших і зазнаючи з їхнього боку впливу, я знаю про цей взаємний зв'язок, і це знання передбачає, крім іншого, що вони, інші, переживають цей спільний світ, по суті, так само, як і я” [11, с. 482].

Феноменологія досліджує те, як людина у свідомості переживає світ. А.Шютц ідеалізує свідомість, зосереджуючись на структурі свідомості, розкладає поле свідомості на тему та горизонт, оперує абстрактним поняттям “рівень особистості”.

У феноменологічній соціології Шютца дійсність розуміється як множина індивідуальних конструктів реальності. І смисл, на якому будував соціологію Вебер, в інтерпретації Шютца розуміється як конструкція [10, с. 99]. Смилова структура світу є водночас конституцією і конструкцією. Це подвійне значення поняття структури стає зрозумілим, якщо уявити, як люди вступають у контакт зі світом. Вони просто переживають його, не вдаючись до роздумів. Ці переживання накопичуються. Якщо виникає нове переживання, під час якого згадується старе переживання, виникає досвід [10, с. 110]. Досвід не лише зберігається, а й узагальнюється при зіставленні його з іншим досвідом. Лише тоді він отримує смисл. Смисл є чимось, що знаходиться між феноменами [10].

Аналіз конституювання реальності у свідомості людини свідчить, що реальність уже з моменту першого зіставлення одного досвіду з іншим є конструкцією. Адже люди співвідносять свій конкретний досвід не з безмежною кількістю попередніх досвідів, а лише з конкретним [10].

Феноменолог реінтерпретував веберівське розуміння як “особливу форму досвіду, в якій повсякденна свідомість отримує знання про соціально-культурний світ”, а не як особливий метод пояснення дії або форму епістемологічно привілейованого доступу до знання про його джерела [4, с. 148].

Аналізуючи феноменологію Шютца, можна сказати, що дії соціальних акторів можна прояснити лише звертаючись до конститутивної ролі свідомості, а саме редукуючи дії до мотивів.

Шютц типізує мотиви соціального актора, поділяючи його на два типи –для-того-щоб мотив” і “тому-що мотив”. Перший мотив учений відносить до майбутнього; він є ідентичним об’єкту або меті, для реалізації якої дія є засобом. Другий мотив він відносить до минулого. Цей мотив є підставою або причиною дії [12, с. 105].

Наявність мотиву дії, зауважує соціолог, критикуючи веберівське ототожнення мотиву і сенсу дії, ще нічого не

говорить про його суб'єктивний сенс: рефлексивний погляд діючого може ретроспективно побачити як глибоко осмислені і звичні, і афективні дії [4, с. 151]. У щютцівському тлумаченні інтерсуб'єктивне розуміння дій іншого вимагає їх поміщення, по-перше, у контекст причинового зв'язку з попередніми подіями, і, по-друге, їх розгляд у контексті интенцій діючого, в тому числі й спрямованих на невідомих інших. Сама можливість існування суспільства виявляється прямим наслідком можливості інтерсуб'єктивного відтворення зазначених двох контекстів дій Іншого. Ключову роль у інтеративному процесі приписування значення діям Іншого відіграє мова. Спільність мовних символізацій тим вища, чим значніший попередній спільний досвід діяльності [4, с. 151–152].

Максимальні умови для інтерсуб'єктивності розуміння сенсу і мотиву дії виникають всередині “ми-відносин”. “Ми-відносини” створюють найбільш сприятливі умови для категоризації і схематизації досвіду. Типізовані схеми, що дають змогу реконструювати мотиви дій “Іншого”, постійно створюються і перестворюються, уточнюються в процесі класифікації [4].

Отже, Щютц ідеалізує безпосередню взаємодію між індивідами через конструювання поняття “ми-відносини”. “Переживання мною супутника є безпосереднім остільки, – пише феноменолог, – оскільки я безпосередньо залучений у ми-відносини, тобто оскільки я беру участь у загальному потоці наших переживань. Якщо я розміркую про наші переживання, ця безпосередність руйнується. Я повинен перервати мою безпосередню залученість у ми-відносини. У певному сенсі я повинен вийти з ситуації віч-на-віч. У той час, коли я був залучений у ми-відносини, я був сповнений уваги до тебе; для того щоб думати про це, я повинен зруйнувати безпосередній зв'язок між нами” [12, с. 121].

Переживання “ми-відносин” здійснюється завдяки комунікації в реальності повсякденного світу. Поняття “комунікація” тісно пов'язане з поняттям “знак”, яке Щютц

пропонує використовувати для позначення об'єктів, фактів або подій у зовнішньому світі, схоплення яких аппрезентує інтерпретатору когнітації іншої людини [11, с. 488].

При цьому важливе місце для розуміння дій іншого посідає інтерпретація, адже саме за допомогою неї відбувається приписування мовним знакам певних смислів, і таким чином досягається розуміння. Інтерпретація використовується не тільки в межах повсякденного світу, а й в інших реальностях. Кожна область значень має свій особливий когнітивний стиль. І саме цей особливий стиль, який характеризує деяку сукупність переживань, конституює її як кінцеву сферу значень [11, с. 511]. Такі кінцеві сфери значень можна позначити за допомогою символів. “Символ” соціолог визначає як аппрезентативне співвіднесення вищого порядку, в якому аппрезентуючим членом пари є об'єкт, факт або подія в реальності повсякденного життя, а той член, що аппрезентується, належить до ідеї, яка трансцендентує за рамки досвіду в повсякденному житті [11, с. 501].

Поняття “інтерсуб'єктивність”, “знаки”, “символи”, “інтерпретація”, “смысл” тісно пов'язані між собою. Знаки, символи породжуються діяльністю людей, як соціолог повинен їх проінтерпретувати, щоб зрозуміти їхній смысл. Смысл я виводжу з типізованих схем, які “виростають” з досвіду, отриманого мною у спілкуванні з людьми. Мій досвід є певною мірою унікальним, з огляду на унікальну біографічну ситуацію – адже я спілкувався з конкретними людьми, потрапляв у конкретні ситуації тощо.

Неминуча відмінність у точках зору і біографічних ситуаціях его і альтер долається за допомогою двох фундаментальних ідеалізацій – ідеалізації “взаємозамінності точок зору” (опинившись на місці альтер, его побачить те саме, що бачить перший) і ідеалізації “конгруентності систем релевантності”, під якою мається на увазі те досить просте правило, згідно з яким, поки не доведено протилежне, обидві сторони “ми-відносин” припускатимуть, що їх біографічно детерміновані відмінності в перспективі

(тобто в “позиції спостереження”) не мають значення у поточній ситуації, і з точністю, “достатньою для практичних цілей”, ознаки об’єктів, що виділяються его і альтер як актуально або потенційно істотні, збігатимуться. Іншими словами, критерієм досягнення інтерсуб’єктивності «ми-відносин», за Шютцем, є ситуація, коли “для-того-щоб мотиви” его стають “тому-що мотивами” для альтер.

Проте різноманіття взаємодій життєвого світу не зводиться до безпосередньої взаємодії. “Природня феноменологія” соціального світу Шютца виходить за межі синхронного у внутрішньому часі і просторі досяжного. Крім здатності розуміти дії людей, які створюють наше безпосереднє соціальне оточення, діючі індивіди здатні розуміти висловлювання та вчинки і “сучасників”, з якими вони до цього моменту не зустрічалися, і “попередників”, що жили раніше, і “наступників”, які житимуть у майбутньому. Однак таке розуміння має справу з типізованими особистостями, значною мірою ґрунтуючись на вже відомих актору типізованих схемах дії [4, с. 152]. Тож для розуміння дій актора, на думку соціолога, інтерпретатору не обов’язково відносити ці дії до цього ж актора. Йому необхідно знайти типові мотиви типових акторів, які пояснюють дію як типову, яка відбувається в типовій ситуації [12, с. 106].

Типові конструкти, що формулюються соціальним вченим для розв’язання наукової проблеми, є конструктами другого ступеня, а саме конструктами конструктів здорового глузду, в термінах яких повсякденне мислення інтерпретує соціальний світ [12, с. 284]. За допомогою набору конструктів повсякденного знання соціальні актори систематизували та проінтерпретували світ, який даний їм у досвіді як реальність їх повсякденного життя. Саме об’єкти їхніх думок визначають їхню поведінку шляхом мотивації. Мисленеві конструкти соціального вченого для того, щоб пізнати соціальну реальність, мають бути засновані на об’єктах мислення, сформованих у рамках

повсякденної свідомості людей, які живуть звичним життям у соціальному світі [13, с. 778].

Отже, згідно з Щютцем суть інтерпретації в соціальних науках полягає в тому, щоб конструкти повсякденного життя перевести у світ наукових понять.

Багато елементів соціального світу, релевантні з наукового погляду, іррелевантні з точки зору актора на соціальній сцені, і навпаки [13]. Тому необхідно, щоб теоретичні конструкти соціолога (“конструкти другого рівня”) містили в собі посилання на суб’єктивне значення діючого, а постулат про суб’єктивну інтерпретацію дії повинен бути зрозумілим у тому сенсі, що всі наукові пояснення можуть і в певному сенсі повинні посилатися на суб’єктивне значення дій людей, з якого бере початок соціальна реальність [4, с. 148].

Феноменолог ідеалізує і типологізує людську поведінку через побудову ідеальних типів поведінки. Щютц розробляє такі ідеальні типи як “людина з вулиці”, “добре поінформований громадянин” та “експерт”, які він описує в есе “Добре поінформований громадянин”. Ці типи становлять поведінку індивідів, котрі мають різні системи релевантностей та знань. Також феноменолог розробляє ідеальні типи поведінки соціальних акторів, які отримують інформацію з різних джерел, – це такі типи, як свідок, інсайдер, аналітик, коментатор.

Феноменолог вважає, що саме за допомогою конструювання ідеальних типів соціальний вчений може досліджувати соціальний світ. Вчений спостерігає за явищами, зумовленими людською діяльністю, і створює ідеальний тип таких подій. Після цього він співвідносить з цими типовими актами типові тому-що і для-того-що мотиви, які він вважає незмінними у свідомості уявного актора. Таким чином, він конструює персональний ідеальний тип, модель актора, який уявно наділений свідомістю. Але ця свідомість, звісно, обмежена у своєму змісті тими елементами, які необхідні для виконання досліджуваних типових актів [12, с. 111].

Конструювання ідеальних типів є одним з основних методологічних принципів феноменологічної соціології. Шютц наголошує на необхідності використання ідеалізації і типізації в соціальних науках. Вони є основними інтелектуальними “інструментами” теоретизування.

Отже, виходячи з розуміння суспільства як процесу та продукту пізнавальної (інтерпретативної) діяльності індивідів, Шютц і його прихильники, учні та послідовники вважають, що соціальні події не існують самі по собі, що вони конструюються, конституюються в комунікативних актах, у ході повсякденних пояснень і описів, що даються людьми один одному [1, с. 21–22]. Відповідно до цього розуміння дій одного актора іншим виявляється головним джерелом і умовою соціальності, а всі люди в силу того, що вони у своїх роз’ясненнях конституюють та конструюють соціальну реальність, іменуються буденними соціологами [1, с. 22].

Шютц розглядає знання як культурно і соціально зумовлене, у формуванні якого важливу роль відіграє комунікативна складова. За вченим, існує певний зв’язок між пізнавальною діяльністю та соціальними процесами. Шютц наголошує на важливості значення соціальної діяльності для формування уявлень про реальність. Акти роботи у життєсвіті вкорінюються у свідомості актора та стають складовою запасу знань. Наявний запас знання слугує схемою інтерпретації різноманітних феноменів, з якими актор стикається в подальшому у життєсвіті. Наявний комплекс знань не складається виключно з досвіду, пережитого актором безпосередньо і фундаментально. Більша його частина здобута соціально, тобто складається з досвіду, пережитого безпосередньо й фундаментально ближніми, які передали його актору [12, с. 319–320].

Система перевірених положень конкретної науки може розглядатися як наявний комплекс наукових знань. Це знання, на противагу повсякденному знанню, є гомогенним, поки методи і правила наукової процедури визначають, щонайменше ідеально, умови відбору та постановки проб-

лем, типи використовуваних для цієї мети конструктів, що залежать від них, систему релевантності, ступінь ясності, розрізнення, консистентності наукового знання і критерії, згідно з якими проблема повинна вважатися розв'язаною; останні включають правила верифікації та фальсифікації. Тим не менше всі сучасні філософи науки згодні з тим, що система науки має гіпотетичну природу і що наукова достовірність, як і емпірична, є, в формулюванні Гуссерля, “достовірністю до наступного заперечення” [12, с. 326].

Феноменологія поставила перед соціологією мету описати й осмислити соціальний світ, зрозуміти його підвалини. Ці претензії були певною мірою реалізовані через конструювання моделі соціального світу, в якій соціальні актори розглядаються передусім як суб'єкти, які взаємодіють між собою, інтерпретують когитації одне одного за допомогою знаків, набувають досвіду завдяки таким взаємодіям та використовують цей досвід при нових інтерпретаціях. Також ці суб'єкти можуть творити інші реальності (наука, мистецтво, фантазії та ін.), які трансцендують за межі верховної реальності, та пізнавати їх за допомогою символів, які є “посередниками” між реальністю повсякденного світу та реальністю іншого порядку.

Отже, у феноменологічній соціології А.Щютца конструюються ідеальні інтерсуб'єктивні феномени через такі поняття, як “інтерпретація”, “комунікація”, “знак”, “символ”, “свідомість”, “ми-відносини” та ін.

Проаналізувавши процес побудови наукових конструктів Щютца, ми виявили, що соціолог використовує такі механізми конструювання понять, як ідеалізація, абстрагування та типізація феноменів. Конструкти другого порядку Щютца ґрунтуються на конструктах першого порядку, створених соціальними акторами. Останні конструкти описують соціальну реальність у межах повсякденного світу. Наукові конструкти соціолога позначають смислові утворення повсякденної свідомості за допомогою буденної мови.

Щютцівська версія конструювання понять протистоїть тенденції в соціології – використання штучних конструктів, або маркерів, для позначення соціальних феноменів, а не їх відображення. Такі конструкти не завжди адекватно позначають соціальну реальність, містять неточності та неозначності. Насичення соціології штучними конструктами веде до мовного конфлікту, який можна подолати введенням у соціальну науку повсякденних понять, побудованих за правилами логіки та здорового глузду.

Щютцівський підхід до побудови понять є методологічною базою, спираючись на яку можна заблокувати або згладити мовний конфлікт. Ця методологія відкриває для соціології можливість побудови логічних, точних та повсякденних наукових конструктів. На її основі можна розвивати мову соціології, яка є продовженням та закріпленням природної (повсякденної) мови індивідів.

Література

1. *Бутенко И.А.* Социальное познание и мир повседневности. Горизонты и тупики феноменологической социологии / Бутенко И.А. – М. : Наука, 1987. – 142 с.
2. *Тощенко Ж.Т.* О понятийном аппарате социологии / Ж.Т.Тощенко // Социс. – 2002. – №9. – С. 3–16.
3. *Гаврилов К.А.* О конструировании понятия “риск” в социологии / К.А.Гаврилов // Социология : 4М. – 2007. – №24. – С. 60–80.
4. *Девятко И.Ф.* Социологические теории деятельности и практической рациональности / Девятко И.Ф. – М. : Аванти плюс, 2003. – 331 с.
5. *Бурдье П.* Социолог под вопросом / Пьер Бурдье // Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе. Альманах Российско-французского центра социологии и философии ИСРАН. – М. : Праксис, Ин-т экспериментальной социологии, 2005. – 304 с.

6. Улановский А.М. Конструктивизм, радикальный конструктивизм, социальный конструкционизм: мир как интерпретация / А.М.Улановский // Вопросы психологии. – 2009. – №2. – С. 35–45.

7. *Новейший философский словарь* / гл. науч. ред. и сост. Грицанов А.А. – Мн. : Изд. В.М. Скакун, 1999. – 896 с.

8. Отрешко Н.Б. Трансформация эпистемологических оснований социологии: субъект, метод познания, картина социального мира / Отрешко Н.Б. – К. : Ин-т социологии, ВИПОЛ, 2009. – 268 с.

9. Лебедев С.А. Философия науки: Словарь основных терминов / Лебедев С.А. – М. : Академический проект, 2004. – 320 с.

10. Абельс Х. Романтика, феноменологическая социология и качественное социальное исследование / Х.Абельс // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т.1. – №1. – С. 98–124.

11. Шюц А. Мир, светящийся смыслом: Избранное / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. — В.Г.Николаев, С.В.Ромашко, Н.М.Смирнова; гл.ред. С.Я.Левит. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.

12. Щютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Щютц А. ; сост. А.Алхасов ; пер. с англ. А.Алхасова, Н.Мазлумяновой ; научн. ред. перевода Г.Батыгин. – М. : Ин-т Фонда “Общественное мнение”, 2003. – 336 с.

13. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А.Шюц ; сокр. пер. с англ. Н.М.Смирнова // Философия науки : хрестоматия ; отв. ред.-сост. Л.А.Микешина. – М. : Прогресс-Традиция, МПСИ, ФЛИНТА, 2005. – 992 с.